

UDK: 625.096

SHAHAR JAMOAT TRANSPORTIDA YO‘LOVCHILARNI TASHISHNI TASHKIL ETISH (QARSHI SHAHRI MISOLIDA)

Yusupov Akbar Eshquvvatovich
Qarshi Muhandislik Iqtisodiyot Instituti

ANNOTATSIYA

Qarshi shaxrida yo‘lovchilarga transport xizmati ko‘rsatish yetarli darajada emas va axoliga transport xizmat ko‘rsatish uchun transport vositalari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan, Qarshi shaxrida avtobus yo‘nalishlari kam, axoli gavjum xududlarda avtobus transport xizmatlari mavjud emas, axoliga transport xizmatlarini ko‘p qismini yengil avtomobil taksilarda bajariladi bu esa hozirgi kun davlat talabiga javob bermaydi.

Kalit so‘zlar: avtotransport vositalari, yo‘lovchilar tashish, yo‘nalish koefitsiyenti, aholiga xizmat ko‘rsatish, yo‘lovchilar oqimini o‘rganish.

АННОТАЦИЯ

В городе Карши услуги пассажирского транспорта недостаточны, а автомобили не оборудованы должным образом для обслуживания населения. В Карши мало автобусных маршрутов, в густонаселенных районах автобусное сообщение отсутствует, а большая часть транспортных услуг обеспечивается легковыми автомобилями и такси, что не соответствует современным государственным требованиям.

Ключевые слова: транспортные средства, пассажиропоток, соотношение маршрутов, коммунальные услуги, пассажиропоток.

ABSTRACT

In the city of Karshi, passenger transport services are insufficient, and cars are not properly equipped to serve the population. There are few bus routes in Karshi, there is no bus service in densely populated areas, and most transport services are provided by cars and taxis, which do not meet modern state requirements.

Key words: vehicles, passenger traffic, ratio of routes, utilities, passenger traffic.

Tarixdan ma‘lumki insonlar o‘z ehtiyojlarini qondirish ushun yashash uchun harakat qilganlar yaxshi yashash uchun ko‘rashganlar, bir joydan ikkinchi joyga borish

uchun korvon yo'llari barpo qilganlar, karvonlar yurt obodonchiligi va yuksalishiga, xalqlar o'rtasidagi do'stlik rishtalarini mustahkamlashga xizmat qilib kelganlar. Biz agar majoziy ma'noda o'zimizning ishimizni ularning davomchisi deb hisoblasak, mustaqil mamlakatimiz ravnaqi uchun shaharlarni shaharlarga ulashga, ellarni ellar bilan oshna qilishga, eng asosiysi, yo'lovchilarni sog' salomat manziliga yetkazish yo'lida xizmat qilishga jazm qilganmiz. Avtomobil transporti yo'lovchilar tashishda eng ommabop tashish vositasi hisoblanadi.

Transport infratuzilmasini yaxshilash va avtomobil transport xizmat ko'rsatish korxonalar faoliyatini tizimli tashkil qilish, aholi va transport korxonalari munosabatlarini uyg'unlashtirish, mamlakat iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash imkonini beradi. Shu jihatdan O'zbekiston avtomobil transporti tizimi korxonalari faoliyatini chuqur tahlil etish va innovatsion faoliyatni takomillashtirish bo'yicha o'rganishlarni olib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bugungi kunda transport korxonalari o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqishlari va uni yo'lovchilar talabini qondirishga qaratishlari kerak.

Qashqadaryo viloyati va Qarshi shahri axolisiga, shu jumladan, iqtisodiyotning barcha sohasida faoliyat ko'rsatayotgan ishchi xizmatchilarga, o'quv muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarga yuqori sifatli transport xizmatini ko'rsatish avtomobil transporti oldida turgan eng muhim masaladir. Bugungi kunda hech bir fuqaroning harakatini (bir manzildan boshqasiga borishini) transportsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Hozirgi kunda Qarshi shahrida transport vositalari, xususiylashuvchilar xizmat ko'rsatishyabdi va o'zaro raqobat mavjud. Xususiylashuv bilan shug'ullanuvchi korxonalar o'rtasida erkin raqobat har bir sohada xo'jalik faoliyatini rivojlantirish, tashkil etish va boshqarishning yangidan yangi tizimlarini va texnologiyalarini ishlab chiqishni taqozo etadi, aks holda, ularning inqirozga uchrashlari mumkinligi mustaqillikning dastlabki yillaridayoq amalda isbotlandi.

Hayot shuni ko'rsatayaptiki, kelgusida O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotini yanada rivojlantirish, kelajagi porloq buyuk davlatga aylanishini bozor iqtisodiyoti sharoitiga mos, yangicha fikrlay oladigan va chuqur bilimga ega bo'lgan kadrlarsiz amalga oshirib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi hukumati avtomobilsozlikni rivojlantirish bilan bir vaqtda, avtomobil yo'llari va transporti, shahar transporti, yo'l harakati xavfsizligi, shahar transportidan bepul foydalanish to'g'risidagi Qonunlar, bir qancha qarorlar qabul qildi va ular asosida shahar yo'lovchi transportini rivojlantirish konsepsiyalari va bir qancha nizomlar ishlab chiqildi.

Bugungi kunda konsepsiyada ko'zda tutilganidek, mo'jaz avtobuslarda (yo'nalishli taksilar) va yengil avtomobil taksilarda yo'lovchilarni tashish asosan xususiylashuvchilar (yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan) tomonidan amalga

oshirilmoqda. Biroq, avtotransport xizmatlari ko'rsatish tizimini, ayniqsa, qishloq joylarda takomillashtirish ishlarini bundan buyon ham faollashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini yanada oshirish zarur. Qabul qilingan qaror aynan respublikaning shahar va qishloqlarini avtotransport xizmatlari bilan ta'minlashni yanada yaxshilashga, yo'lovchilar tashish xavfsizligini oshirishga qaratilgan.

Shahar aholisiga ish joylariga, yashash joylariga, dam olish va boshqa maishiy talablarini qondirish joylariga qisqa vaqtlarda yetib borishlari uchun transport vositalari talab etiladi.

Tashishga bo'lgan talab shahar hududining o'lchamiga, aholining moddiy ta'minlanganligi va madaniyat darajasiga ko'p jihatdan bog'liqdir. [2]

Shahardagi ko'cha va yo'laklardan o'tadigan avtobus yo'nalishlari shahar avtobus tarmog'ini tashkil etadi.

Barcha turdagi transport (avtobus va tramvay) yo'nalishlari birgalikda shahar transport tarmog'ini tashkil etadi.

Shahar transport tarmog'iga qo'yilgan talablardan eng asosiylariga quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- iloji boricha ko'zlangan manzilga bitta transportda yetib olish;
- manzilga kam vaqt sarf qilib tez yetib borish;
- transport vositasidagi yo'lovchilar soni uning meyoriy sig'imidan katta bo'lmasligi;
- yo'lovchilar xavfsizligini ta'minlash.

Yo'nalish tarmog'ini tanlash va asoslash yo'lovchi oqimining taqsimlanishiga bog'liq bo'ladi.

Yo'nalishlarni to'g'ri tanlash yo'lovchilarni manzillariga yetib borishi uchun sarflaydigan vaqtini kamaytiradi va transport vositalaridan foydalanish samaradorligini oshishiga olib keladi.

Yo'nalishlar tizimining tarmoqlanishini tavsiflash uchun yo'nalish koeffitsiyentidan foydalaniladi.

Yo'nalish koeffitsiyenti (K_y) barcha avtobus yo'nalishi uzunligini ($\sum L_y$) avtobus yo'nalishlari o'tgan ko'cha va yo'llarning uzunligiga (L_m) ya'ni avtobus tarmog'i uzunligiga nisbati bilan aniqlanadi:

$$K_y = \frac{\sum L_y}{\sum L_m}$$

Yo'nalish koeffitsiyenti qancha katta bo'lsa, yo'lovchilarga shunchalik qulay sharoit yaratiladi. Misol. Shahardagi barcha avtobus yo'nalishlarining uzunligi 2000 km va bu yo'nalishlardagi yo'llarning uzunligi 1000 km bo'lsin. U holda yo'nalish koeffitsiyenti:

$$K_y = \frac{2000}{1000} = 2 \text{ bo'ladi}$$

Transporti tarmog'i yaxshi rivojlangan shaharlar uchun bu ko'rsatkich 2-2,5 transport tarmog'i kam rivojlangan shaharlarda esa 1,2 – 1,3 ga teng bo'ladi.

Qarshi shahrida bu ko'rsatkich 1dan ham kam. Shu sababli Qarshi shahrida avtobus yo'nalishlarini oqilona tashkil etish tafsiya etiladi. [4]

Yangi yo'nalishlar ochish va bu yo'nalishlarda ishlaydigan yangi zamonoviy avtobuslar sotib olish hamda ularni to'g'ri yo'nalishlarga yo'naltirish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan beridir.

Avtobus yo'nalishi ma'lum bir boshlang'ich va oxirgi manzillarni bog'lovchi yo'l tarmog'i bo'lib, mazkur yo'l tarmog'i bo'ylab belgilangan oraliq manzillarda to'xtab, yo'lovchilarni avtobusdan tushirish va avtobusga chiqarish hamda barcha manzillarni o'zaro bog'lovchi shahar ko'chalari (avtomobil yo'llari) bo'ylab, yo'lovchilar bilan yuklangan avtobusni harakatlantirish jarayonlarini tashkil etuvchi ob'ektlar majmuini o'z ichiga oladi.

Shaharlarda qanday transportni qo'llash va yo'lovchi tashishni tashkil etish birinchi navbatda shaharning turiga, ya'ni yo'lovchisining soniga, shahar hududining maydoniga va unda mavjud bo'lgan yo'llar va ularning konfiguratsiyasiga bog'liq bo'ladi.

Shahar yo'lovchisining soniga qarab shaharlar quyidagi turlarga ajratiladi:

- juda yirik – yo'lovchi soni 2000-2500 mingdan ko'p;
- yirik – yo'lovchisi 200-500 ming nafar;
- o'rtacha- yo'lovchisi 100-200 ming nafar;
- kichik- yo'lovchisi 100 ming nafardan kam. [5]

Agar yo'nalishlarda yo'lovchi tashish uchun mavjud bo'lgan avtobuslar sonining cheklanganligini va "tig'iz" soatlarda zarur bo'lgan qo'shimcha avtobuslarning yo'qligini hisobga olsak, ko'rinib turibdiki, yo'lovchilarga yuqori sifatli transport xizmatini ko'rsatish uchun harakatni tashkil etishning eng samarali usullarini ishlab chiqish va qo'llash zarur bo'ladi.

Misol. Avtobusning sig'imi $q_n = 37$ yo'lovchi, oddiy yo'nalishda aylanma qatnov vaqti $t_{ayl.q} = 80$ min, oraliq bekatlarda to'xtash vaqti $t_{ob} = 1$ min va oxirgi bekatda to'xtash vaqti $t_{oxb} = 5$ min. "Tig'iz" soatlardagi yo'lovchilar oqimining maksimal qiymati $Q_{max} = 280$ yo'lovchi/soat bo'lsin

1.Oddiy yo'nalishda yo'lovchilarni tashish uchun zarur bo'lgan avtobuslar soni va harakat intervali quyidagicha topiladi:

$$A_y^{oddiy} = \frac{Q_{max} \times t_{ayl}}{q} = \frac{280 \times 80}{37 \times 60} = 10_{avtobus}$$

$$I = \frac{t_{ayl}}{A_y} = \frac{80}{10} = 8_{min}$$

Yirik shaharlarda aholining transport harakatchanligini ortishi ularga transport xizmati ko'rsatish bilan bog'liq qator muammolarni hal etishni taqazo etmoqda. Keyingi yillarda Qarshi shahrining aholisining ko'payishi, yo'lovchilarni o'ziga jalb etuvchi yangi obektlarning qurilishi va shahar maydonining kengayishi natijasida yo'lovchilarga transport xizmat ko'rsatishni sifat darajasini oshirish, zarur hollarda yangi yo'nalishlarni ochish bilan bog'liq muammolarni hal etish zarurati vujudga kelmoqda.

Xulosa sifatida quyidagilarni keltirishim mumkin:

1. Hozirgi kunda Qarshi shahrida ko'pgina yo'nalishlar bo'yicha jamoat transport qatnovi mavjud emas. Buning natijasida shu yo'nalishdagi yo'lovchilar manziliga yetib borishi uchun yo'nalishsiz taksilar xizmatidan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Qarshi shahrida yo'lovchilarga jamoat transportida xizmat ko'rsatish holati aholining talablariga javob bera olmayapti va ularning haqli e'tirozlariga sabab bo'lmoqda.

2. Qarshi shahrida aholiga transportda xizmat ko'rsatishni yaxshilash maqsadida yo'nalishlarda yo'lovchilar oqimini o'rganish, har bir yo'nalishlar boyicha 300-700 metr masofada yo'lovchilar uchun qulay va shinam bekatlar qurush va bu bekatlar asosiy yo'ldan tashqarida yo'lovchilar xavfsizligini ta'minlagan holda chuntak asosida qurulan bo'lishi, yo'nalishlar shahar chetini markaz bilan bog'lovchi hamda yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish va o'z manzillariga kam xarajat bilan yetib olishlari uchun yo'nalishlarda avtobuslarni harakatlanishini oqilona tashkil qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 6 mart kunidagi PQ-3589-sonli qarori.
2. E.Karimov. Avtomobillarda yo'lovchilar tashish, Toshkent, "Sharq," 2015 y.
3. J.R.Qulmuxamedov. K.M.Nazarov. "Transport logistikasi" Toshkent 2018 yil.
4. K.M.Nazarov, N.Z. Arifjonova, X.A.Mirgiyazov "Avtotransport vositalarida yo'lovchilar tashishni tashkil etish" - T. Uzbekistan milliy akademiyasi – 2012y.
5. Мун В.С. Пассажи́рские автомоби́льные перево́зки, М.Издательства, 1990.